

P. CVIRKOS PASAKOS

S. LITVINAITE

Reikšmingą vietą P. Cvirkos literatūriniame palikime užima jaunimui skirti raštai, jų tarpe — lietuvių liaudies pasakų motyvais rašytos pasakos. P. Cvirkos pasakų leidinių turime ne vieną: dalis jų išleista buržuazijos valdymo metais, dalis — tarybiniais. Pasakomis rašytojas susidomėjo anksti, beveik pačioje literatūrinio darbo pradžioje. Pirmieji jų leidiniai — „Rainiukai“ bei „Lapė karalienė ir kiškelių krikštynos“ — išleisti Kazio Geručio slapyvarde¹ 1934 m. Po kelių metų išleistas „Kupriukas muzikantas“ (1939), o toliau rinkiniai ėmė rodytis kuone kasmet: „Buvo senelis ir senutė“ (1939), „Pasaka pasaką veja“ (1941), „Strakalas ir Makalas“ (1941), „Sidabrinė kulka“ (1943). 1947 m. P. Cvirka išleido „Nemuno šalies pasakas“, kur sudėjo geriausius šio žanro kūrinius iš ankstesnių leidinių, ir todėl šis rinkinys gana visapusiškai reprezentuoja visą šios srities jo kūrybą. P. Cvirka taip pat buvo paruošęs gražiausių mūsų liaudies pasakų rinkinį reprezentaciniam leidiniui rusų kalba. Jo išleidimą sutrukdė karas.

Daugumą P. Cvirkos pasakų sudaro lietuvių liaudies pasakos, atrinktos iš senų leidinių ir archyvinių fondų ir dažnu atveju kūrybiškai interpretuotos. Žymiai mažiau jų autorius kūrė pats, naudodamas lietuvių tautosakos motyvus. Pasakas atrinkdamas ir kūrybiškai jas redaguodamas, P. Cvirka pasirodė esąs geras liaudies kūrybos žinovas. Šiuose kūriniuose taip pat išryškėja pažangi autoriaus pasaulėžiūra, literatūrinis meistriškumas ir individuali interpretacija.

Su gyvu liaudies kūrybos žodžiu P. Cvirka buvo augte suaugęs nuo pat ankstyvos vaikystės. Gimtieji Klangiai ir aplinkiniai kaimai garsėjo pokštininkais, išmoningais žodžio meistrais — „meliodninkais“. P. Cvirkos vaikystėje dar buvo nemaža gyvų žmonių, dainavusių dainas žymiajam dainų rinkėjui A. Juškai.

Ypač būsimą rašytoją žavėjo apylinkėje žinomas pasakorius, visų vadinamas Simų Dėduku. Imlaus vaiko vaizduotę imponavo pasakotojo fan-

¹ P. Cvirka pasirašinėjo slapyvarde, vengdamas Sovietų ministerijos knygų tikrinimo komisijos, kuri galėjo bolševiku laikomo rašytojo raštų nepripažinti tinkamais mokykloms.

tazija, sugebanti buitinę medžiagą sugyventi išmone, nuspalvinti sąmoju, pasakoti vaizdingu ir taikliu žodžiu. Simų Dėduko pasakojimai žadino Petruko vaizduotę, ugdė norą išmokti pačiam taip pasakoti. Pasakos fantazija, artimai susiliedama su tikrove, mokė jauną klausytoją išradingiau žiūrėti į realią buitį, ugdė kūrybinius polinkius. Tapęs rašytoju, P. Cvirka taip pat nuoširdžiai žavėjosi ir labai vertino liaudies žodžio meną, uoliai domėjosi etnografinė ir tautosakine medžiaga tiek spausdintuose leidiniuose, tiek gyvuojančia liaudyje, jos gyvame žodyje.

Liaudies pasakų atrinkimą, literatūrinį apdorojimą ir jų motyvų naudojimą kūrybiniams sumanymams didele dalimi nulemia paties atrinkėjo ir panaudotojo pasaulėžiūra. Tautosaka nėra vienalytė. Joje, greta stipraus demokratizmo, blaivaus, optimistinio požiūrio į gyvenimą, tikėjimo socialiniu teisingumu ir noro jį įgyvendinti, randame konservatyvumo, pasyvaus susitaikymo su likimu, svetimos, liaudžiai primestos klerikalinės ideologijos apraiškų. P. Cvirkos gyvenamuoju metu pasirodžiusiuose pasakų rinkiniuose dažnai galime rasti tokių pasakų, kur kaip tik tą reakcinį, religinį momentą stengiamasi ypatingai pabrėžti (pvz., „Žvaigždutės“ knygyne „Mūsų pasakos“). Skaitant buržuaziniais metais leistų pasakų knygeles, dažnai nėra aiškiau įžiūrėti ir suvokiami jų atrankos principai, nematyti, kuriais kriterijais vadovautasi. Leidėjai labiau domisi fantastine liaudies kūrybos puse, todėl daugiausia skelbta stebuklinių ir žymiai mažiau gyvuli- nių bei buitinių pasakų. Apskritai, vengta skelbti tas, kuriose ryškiau atsispindėjo klasinė valstiečio sąmonė, liečiamas socialinis klausimas, labiau ryšku kritinis momentas. Jei ir buvo dedamos buitinio tipo pasakos, tai stengtasi atrinkti iš jų tas, kur pabrėžiamas taikus priešiškių klasių sugyvenimas. Tokiu pavyzdžiu gali būti A. Giedriaus paruoštų „Pasakų“ I tome įdėta pasaka „Ponas ir pavargėlis“. Jos turinys toks:

Ponas važiuodamas pameta pinigus. Pavargėlis juos randa. Niekam radinio neat- sišaukiant, pavargėlis perkasi dvarą, senoj lūšnelėj pakabina nudėvėtą rudinę ir, praš- matniau apsitaisęs, išeina šeimininkauti į dvarą. Po kiek laiko ponas, tuo pat keliu važiuodamas, apsinakvoja pavargėlio dvare. Išsikalbėjus paaiškėja, kad pamestieji pini- gai buvo to pono, ir pavargėlis visą gerą nori ponui gražinti. Bet šis „už gerą širdį ir didžią teisybę“ jam viską palieka.

Vadinasi, pasakoje sugestijuojama mintis, kad, teisingumu ir kilnumu grindžiant žmonių santykius, priešiški luomai gali sugyventi taikiai ir lai- mingai. Šitokia liaudies budrumą migdančia morale buržuazija stengėsi auklėti jaunąją kartą, nukreipdama jos žvilgsnį į moralines vertybes, tu- šuodama kasdieninėje buityje egzistuojančią socialinę nelygybę ir neteisy- bę. Ji stengėsi ugdyti idealistinę moralę, taip parankią savo elgesiui pa- teisinti ir leidžiančią nekliudomai viešpatauti.

Analoginių pavyzdžių galime atrasti ir literatūriškai apdorotose liaudies pasakose. Naudodamas tautosakos formą, literatūrines pasakas nelabai sėkmingai bandė kurti tas pats A. Giedrius. Kai kurie jo kūriniai idealizuoja buržuazinę tikrovę ir ugdo religinę pasaulėžiūrą. Jų folkloriniai elementai yra tik formalus buržuazinio idėjinio turinio liaudinimas, sie- kimas padaryti jį patrauklesniu, įdomesniu. Tautosakinės meninės išraiš-

kos priemonės naudojamos tik formai padailinti, nesiekiant priartėti prie idėjinio liaudies kūrybos turinio. Kopijuojant tik tautosakos išraiškos priemonės, liaudiškų, meniškai vertingų kūrinių sukurti negalima.

P. Cvirkos gyvenamuoju metu buvo paruošta ir išleista liaudies pasakų rinkinių, kuriuose reakcinės ideologijos tendencijų nematyti ir kurie iš tikrųjų stengėsi atspindėti mūsų liaudies kūrybingumą, skelbti liaudies kūrybos turtus, neiškreipdami ir neluošindami jų ideologinio turinio. Vienu iš tokių buvo S. Nėries redaguotos „Mūsų pasakos“. Įdomų ir vertingą šios srities darbą yra nudirbęs rašytojas V. Krėvė. Daugiausia domėdamasis padavimais, V. Krėvė yra paruošęs keletą šio žanro kūrinių knygeliių, supažindindamas su juose atsispindinčia liaudies galvosena, patirtimi, išmoninga fantazija. Reikšminga vieta čia tenka ir P. Cvirkai.

P. Cvirka buvo materialistinės pasaulėžiūros rašytojas, reikalavęs iš literatūros aktyvaus santykio su visuomeniniu gyvenimu, visa širdimi nekętęs socialinės skriaudos, talentinga plunksna stengęsis padėti skriaudžiamajam, žadindamas jo sąmonę, demaskuodamas išnaudotoją. Todėl ir Cvirkos pasakos skiriasi nuo daugelio kitų anuo metu išleistų šio žanro kūrinių rinkinių. Jis nepaskelbė nė vienos pasakos, kuri būtų atmiešta kleikaline pasaulėžiūra, pateisintų socialinę nelygybę ar susitaikytų su jos buvimu. Skirdamas jas jauniausiam skaitytojui, Cvirka stengėsi jame ugdyti socialinio teisingumo supratimą, auklėti taip, kad jis taptų kritišku, gudriu, nenusimenančiu piliečiu, žadino jame išradingumą, padedantį nugaltėti už save stipresnį priešą, pergudrauti gudrų ir suktą, mokė pasitikėti kolektyvo galia ir jėga.

Iš Cvirkos pasakų trykšta šviesus džiaugsmas. Ši savybė yra ne vien liaudies pasakų optimistinio pobūdžio atspindys, bet priklausė ir nuo rašytojo individualybės. Vienas būdingiausių Cvirkos charakterio bruožų buvo optimizmas, kurio nepalaužė joks vargas. Apie tai pasakoja visi, kas tik jį gyvą prisimena. J. Baltušis taip rašo: „Nieko taip kietai neapkentė žmonėse Petras Cvirka, kaip bet kokio nusiminimo, verkšlenimo. Kažkoks gaivumas, jauki šilima spinduliuote spinduliavo iš kiekvieno žodžio, rankos mosto, šypsenos“². Natūralu, kad šios jo individualios savybės pasakose išsilieja ekspansyvia energija, skaidria, dažnai dinamiškai šviesaus pasakojimo gaida. Jei dar pridėsime tai, kad Cvirkos dėmesį traukė tokia tautosakinė medžiaga, kuri labiau atitiko rašytojo realisto nuožiūrą ir skonį, tai būsime suminėję pagrindines savybes, nulėmusias folklorinės medžiagos pasirinkimą ir interpretavimą.

Pasakų sąsaja su tikrove

Tiek Cvirkos redaguotose, tiek jo originaliose, tautosakos motyvais kurtosiose pasakose matyti polinkis imti tokią medžiagą, kur pagrindinė idėja aiškiau išreiškia taiklesnę mintį, pamokymą, patarimą, galintį būti naudingu, galimą pritaikyti žmogaus gyvenimui. Todėl tarp pirmųjų jo kurtųjų pasakų dominuoja gyvulinės, pasižyminčios labiau išryškinta pagrį-

² „Pergalė“, 1947, Nr. 4, 94 psl.

dine mintimi negu stebuklinės. Iš buitinių ir stebuklinių pasakų Cvirka atrinko ir pats kūrė tokias, kurios rodo blavų praktinį žmogaus protą, sumanumą, sąmojų, kūrybingumą, gudrumą. Fantastinė, nuotykinė medžiaga žymesnės vietos Cvirkos pasakose neužima.

Jau pačių pirmųjų rinkinelių pasakų tematika rodo didelę P. Cvirkos pedagoginę intuiciją, sugebėjimą šio specifinio žanro rėmuose nenutolti nuo aktualių visuomeninių uždavinių, kuriais gyveno ir pats autorius, išnaudoti šią savotišką tribūną priaugančios kartos auklėjimui, formuojant jos sąmonę, skiepijant liaudies pasakų demokratizmą, humaniškumą, išmintį, blaivią galvoseną ir sveiką moralę, neužtemdytą klerikalizmu ir konservatyvizmu, žadinant jaunuose protuose kritiškumą ir budrumą, kuris taip pravartus mažam ir silpnam. Cvirka priartino jaunam protui liaudies kūrybos lobius, kurių, vaiką auklėjant, niekas negali pakeisti, nes tik jie padeda vaikui suvokti pasaulį ir gyvenimą jam prieinamiausia forma, padeda vystyti jo protą, formuoti sąmonę, pasaulėjautą, žadinti kūrybinę iniciatyvą.

Pačiose pirmosiose pasakose — „Paukštelis devynliežuvis“, „Lapė karalienė“, „Kiškelių krikštynos“ — keliama meilė tiesai, neapykanta skriaudai ir skriaudėjui, parodoma, kad skriaudžiamasis, nors būdamas silpnėsnis už skriaudėją, gali su juo kovoti ir nurungti jį gudrumu. Alegorinės, su savo meto gyvenimu susijusios minties jose nežymu, tačiau skaitytojui aišku, kad autorius palaiko skriaudžiamuosius.

Vėliau leistųjų rinkinių ryšys su tikrove labiau apčiuopiamas. Daugumos „Kupriuko muzikanto“ pasakų vedamasis mintis nesunkiai galima pratęsti ir jas pritaikyti tomečio gyvenimo apraiškoms. Čia labiau akcentuojamas socialinis klausimas, akivaizdesnės antiponiškos tendencijos. Pasakoje „Kupriukas muzikantas“ nubaudžiamas ir pajuokiamas gobšuoelis ponas, jam priešpastatomas paprasto liaudies žmogaus moralinis vertingumas. Pasakoje „Apie gaidį Giedorių...“ pasišaipoma iš poniškų pretenzijų didžiulis kilmingumu; „Kiailaitėje karalaitėje“ pašiepiamas nepraktiškumas, atitrūkęs nuo tikrovės priaugančios kartos auklėjimas.

Rinkinėlis „Buvo senelis ir senutė“ pasirodė tais metais, kai fašistinė Vokietija užgrobė Klaipėdos kraštą. Čia esanti pasaka „Žemaitis ir vokiečiai“ rodo P. Cvirkos pastangas į tai reaguoti. Pasaka, pašiepianti vokiečio kvailumą ir priešpastatanti jam žemaičio gudrumą, tampa politiškai aktuali.

Ypač ryškiu atbalsiu į visuomeninio gyvenimo įvykius pasižymi karo metu išėjęs rinkinys „Sidabrinė kulka“, kurio visos pasakos nukreiptos prieš okupantus vokiečius. Šis rinkinys skiriasi nuo ankstesniųjų tuo, kad jis skiriamas ne vaikams, bet suaugusiems, siekiant juos paraginti gintą žemę nuo fašistinio vokiečio ginti. Naudoti liaudies pasakas kaip kovos ginklą prieš grobikus vokiečius buvo stiprus psichologinis pagrindas. Šiais kūrinių Cvirka sujungia tuometinę rimtą ir kritišką situaciją su amžina kolonizacijos grėsme, kurią kadaise teko atremti mūsų protėviams. Be to, pasakos, su kuria žmogus suaugęs nuo lopšio, žodžiais perduotas kvietimas į kovą pats savaime sugestijuoja, nes yra paremtas prigimties balsu. Ne veltui ir Salomėja Neris, 1942 m. kalbėdama per Maskvos radiją, šaukdama į žūtbūtinę kovą ligi paskutinio kraujo lašo, mini liaudies pasakas

greta visų brangiausių žmogui dalykų, kurie yra švenčiausia kiekvieno nuosavybė.

Pokario metų rinkinyje — visų ankstesnių rinkinių sąvade „Nemuno šalies pasakos“ taip pat ryškios Cvirkos pastangos pasakas aktualinti, pritaikyti aktualiausiems pokario meto uždaviniams. Kai kurių anksčiau kurtųjų pasakų veiksmas perkeliamas į klasinės santvarkos socialinių santykių rėmus. Pvz., pasakose „Aukso obelis“, „Kaip mėnulis žvaigždei lenkėsi“ šeimos narių santykiai pakeisti savininkų ir samdinių santykiais. „Aukso obelyje“ veikia nebe pamotė ragana, o turtinga šeimininkė, pas kurią našlaitė Onytė tarnauja. Pasakoje „Kaip mėnulis žvaigždei lenkėsi“ tėvo ir sūnaus ginčas pakeičiamas pono ir berno ginču. Tokiu būdu senoji medžiaga buvo suaktualinta, o pats žanras pritaikytas ugdyti jaunosios kartos sąmoningumui ir kritiškumui. Rinkinys papildytas naujomis, ligi tol niekur nespausdintomis pasakomis — „Skalbėja ir grafas“, „Pono pažadai“, parodančiomis klasinių santykių neteisingumą, demaskuojančiomis supuvusią privilegijuotosios klasės atstovų — ponų moralę, iškeliančiomis liaudies žmogaus grožį ir pranašumą.

Stengdamasis pasakas aktualinti, Cvirka nėra iš esmės prasilenkęs su pažangiausiomis liaudies kūrybos tendencijomis. Naujausiose pasakose apstu antifeodaliųjų, antiponiškų nuotaikų. Taip pat senosios tradicinės pasakos neretai naujai interpretuojamos ir tokiu būdu aktualėja. Tai, kad senai formai suteikiamas naujas turinys, yra būdinga visų laikų ir visų tautų tautosakai. Todėl P. Cvirkos pasakos, tiek literatūrinės liaudies pasakų redakcijos, tiek originaliosios, apskritai paėmus, skamba natūraliai, sodriai, liaudiškai. Dirbtinumas, tendencingas pritempimas mažai kur jaučiamas. Pvz., šiek tiek tai buvo jaučiama „Sidabrinės kulkos“ rinkinyje, kur visas be išimties pasakas stengiasi paversti antivokiškomis (pvz., pasakoje „Apie eželį ir jo jauną pačią“ velniukas paverčiamas vokietuku ir kt.). Leisdamas „Nemuno šalies pasakas“, P. Cvirka stengėsi šį dirbtinumą pašalinti.

Liaudies pasakų interpretavimas

P. Cvirka literatūriškai apdorėjo apie pusę šimto pasakų, kurias atrinko iš senų leidinių ir archyvinių fondų. Nemaža dalis jų paimta iš J. Basanavičiaus leidinių, šiek tiek yra iš S. Daukanto pasakų rinkinio. Taip pat randame pasakų, kurios tik 1937—1938 m. mokslo reikalams skiriamuose „Tautosakos darbų“ leidiniuose dienos šviesą išvydo. Manytina, kad Cvirka naudojo ir gyvas liaudies pasakas, į rašytinius šaltinius dar nepakliuvusias.

Tarp P. Cvirkos skelbtųjų pasakų yra ir gyvulinių, ir stebuklinių, ir buitinių. Pirmiausia krenta į akis tai, kad rašytojas beveik visai nekartoja tų populiarių, nors ir labai gražių liaudies pasakų, kurios buvo dedamos į mokyklų chrestomatijas ir visų žinomos nuo mokyklinio, o dažnu atveju ir nuo dar jaunesnio amžiaus. Jį domino retesnės, įdomesnės, dar nepopuliarintos pasakos, išreiškiančios mūsų liaudies pasaulėvaizdį, jos išmintį, sumanumą, socialinės teisybės siekimą, blaivią galvoseną, gyvybingumą ir optimizmą.

Atrinktąsias pasakas Cvirka redagavo, taisė. Pasakų, kurias redaguo-
damas P. Cvirka pasitenkino tik kalbos pataisymu, „Nemuno šalies pasa-
kų“ rinkinyje yra nedaug (pvz., „Apie Darbymetį“, „Mergelė gulbė“). Pa-
lyginę P. Cvirkos pasakas su jų tautosakiniais atitikmenimis, matome, kad
taisyta ne tik kalba, bet labai dažnai yra daryta didesnių pakeitimų: dėl
vienokių ar kitokių priežasčių išmestos arba pakeistos kitomis kai kurios
situacijos, pasaka papildoma kitos pasakos medžiaga, kai kur net du siuže-
tai sujungiami į vieną. Taip taisyta siekiant, kad pasaka būtų įdomesnė,
gražesnė, meniškesnė.

Liaudies pasakos iš pasakotojo yra užrašomos kuo tiksliausiai: užfik-
suojamas kiekvienas žodis, išlaikant individualų stilių, gyvos kalbos kolori-
tą, tarmiškumą. Šitokie tikslūs užrašymai skelbiami mokslo reikalams ski-
riamuose leidiniuose. Tačiau, pasakas ruošiant spaudai, skiriant priaugan-
čiam skaitytojui, būtina laikytis literatūrinės kalbos normų. Taip P. Cvirka
ir darė. Tarmiškai užrašytus pasakų tekstus jis perduodavo literatūrine kal-
ba, pašalindamas dialektizmus ir svetimžodžius.

Liaudies pasakoje neretai pasitaiko natūralistinių išsireiškimų ir net
epizodų, joje nevengiama obsceniškumo, kuris jaunam skaitytojui skiriamose
knygose daugeliu atžvilgių yra vengtinas. P. Cvirka visur tokias vietas
yra išmetęs arba pakeitęs kitomis (pvz., pasakos „Žmogaus, velnio ir per-
kūno draugystė“, „Žemaitis ir vokietis“).

Ne vienoje P. Cvirkos panaudotoje liaudies pasakoje buvo šiurpių, žiau-
rių epizodų. Pvz., pasakoje „Vaikai ir mirusi jų motina“³ tėvas, važiuoda-
mas į turgų, susiginčija su žmona, ją užmuša ir palaidoja po beržu; pasa-
koje „Trys seserys gelbsti raganos pavogtą broliuką“⁴ ragana sudrasko abi
vyresniąsias kvailutės seseris; pasakoje „Meška, reikalaujanti savo vilnų ir
mėsos“ meška sudrasko bobutę, o diedukas užsimuša. Panašių epizodų yra
P. Cvirkos panaudotose liaudies pasakose „Kaip vienas pavargėlis vokiečius
apgavo“⁵, „Apie burą, kurs labai didis šelmis buvo“⁶ ir kitose. Rašytojas
šituos žiaurius epizodus pakeitė kitais. Motinos užmušimas buvo pakeistas
mirtimi nuo peršalimo, vietoj šiurpą keliančio seserų sudraskymo randame
daug švelnesnę bausmę: jos pakišamos po lova. P. Cvirkos pasakoje „Lokio
šlaunis“ meška bobutės nesudrasko, ji praryja abu seneliu, kurie, lokio pilve
sėdėdami, nenusimena — žada lokio pilvą išsivirti ir badu nenumirti. Žiau-
rius epizodus P. Cvirka pakeitė įdomesniais, labiau išryškinančiais herojų
kūrybingumą ir sąmojų. Tokiu būdu perredaguotos pasakos tapo patraukles-
nės, įdomesnės, poetiškesnės už jų liaudiškuosius variantus.

Taip elgdamasis rašytojas, atrodo, nenusikalto dideliu tautosakos iš-
kreipimu ar jos darkymu. Šio pobūdžio pakeitimai nerėžia ausies falšyvu-
mu — analogiškų variavimo pavyzdžių galima rasti pačioje tautosakoje.
Pvz., pasakos „Lokio šlaunis“ optimistinei pabaigai pateisinti galime rasti

³ Tautosakos darbai, 4 t., K., 1938, Nr. 522.

⁴ Ten pat, Nr. 493.

⁵ J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios, 3 d., K., 1928, Nr. 170.

⁶ Ten pat, 1 t., Nr. 32.

tautosakinį pagrindą. Tarybinis folkloristas V. Čičerovas aiškina⁷, kad paskirose gyvulinėse pasakose galima įžiūrėti pirmąjį ryšį su totemu ir tų pasakų evoliucijoje matyti, kaip nyksta religiniai tikėjimai. Pavyzdžiu duoda kaip tik šią pasaką. Meška — senas medžiotojų tautų totemas. Jos pavėkslas pasakoje, priklausomai nuo žmogaus pažinimo laipsnio, evolucionavo, keitėsi, ilgainiui virto net pajuokos objektu. Todėl tai, kad P. Cvirka pasaką užbaigia optimistiškai, išryškindamas liaudies žmogaus gyvybingumą, mums neatrodo neįtikinama.

Pasakų, kurių literatūrinė interpretacija keltų abejonių, „Nemuno šalies pasakose“ yra rečia. Viena tokių gali būti „Žvėrys muzikantai“. Ji yra liaudies pasakos „Žvėrių išpažintis“⁸ literatūrinis perdirbinys. Šis liaudiškas variantas, porinantis apie tai, kaip žvėrys, susitarę eiti išpažinties, sukrenta į duobę ir čia vienas kitą suėda, be abejonės, yra iš esmės satyrinis, antiklerikalinis. Pasaką P. Cvirka pirmą kartą publikavo rinkinyje „Pasaka pasaką veja“ pavadinimu „Žvėrys šventieji“, o antrą kartą — „Nemuno šalies pasakose“ pavadinimu „Žvėrys muzikantai“. Pirmoje redakcijoje satyrinis antiklerikalinis pobūdis visiškai išlaikytas ir netgi sustiprintas. Liaudies pasakoje žvėrys eina išpažinties, o P. Cvirkos kūrinys jie keliauja į dangų būti šventaisiais, žada ten gerai gyventi, gardžiai valgyti. Antroji redakcija — „Žvėrys muzikantai“ tokio pobūdžio nebeturi. Žvėrys čia sukrenta duobėn, keliaudami į kurmio vestuves. Yra pagrindo manyti, kad Cvirka pasaką perdirbo, taikydamasis prie leidėjų pageidavimų. Iš P. Cvirkos laiško⁹ leidyklai matyti, kad rašytojui reikėjo aiškinti ne vienos pasakos „pilietines teises“, įrodinėti, kad jos tinka būti skelbiamos tarybiniame rinkinyje. P. Cvirka rašė V. Drazdauskui: „Iš principo atsisakau daugiau ką nors keisti ar braukti. Pasakų rinkiny nepaliko nė vienos pasakos su kuriu nors reakciniu „kvapeliu“. O jei Tamstoms ir vėl kiltų neaiškumų — galėsiu pateikt visą eilę motyvų, dėl kurių pasakos (aukščiau suminėtos) turi pilnas pilietines teises būti spausdinamos mūsų tarybiniame rinkinyje. Turiu galvoj žymių rusų tarybinių mokslininkų — Andriejevo ir Morozovo — parašytus šioms lietuviškoms pasakoms komentarus“.

Tos P. Cvirkos energingai ginamos „aukščiau suminėtos pasakos“ yra „Kvailutė ir laumė“, „Mergelė gulbė“, „Vaikai ir mirusi jų motina“, „Žvėrys šventieji“, „Kaip mėnulis žvaigždei lenkėsi“, „Eželis ir jo jauna pati“.

Leidykla siekė ugdyti visuomenėje tarybinį patriotizmą, kovojo dėl aktualių pokario metų uždavinių — karo padarinių likvidavimo, viso krašto gyvenimo pertvarkymo socialistiniais pagrindais. Todėl buvo stengiamasi leisti aktualaus turinio lektūrą. Leidėjams pasirodė, kad minimos pasakos neturi tiesioginio ryšio su aktualiaisiais komunistinio visuomenės auklėjimo uždaviniais, todėl dėl jų ir abejota. Pasaka „Žvėrys šventieji“, gal būt, kėlė abejonių ir dėl to, kad jos antiklerikalinė, antireliginė mintis jaunosms galvoms galėjo būti nepakankamai aiški, kad žvėrių noras tapti šventaisiais gali būti suprastas kaip religinio pasaulėvaizdžio priemaiša. Apie tokią leidyklos nuomonę leidžia spėti autoriaus atsakymas: „Pertvarkiau aš ir

⁷ В. И. Чичеров. Русское народное творчество, М., 1949, стр. 42—45.

⁸ Tautosakos darbai, 4 t., Nr. 478.

⁹ P. Cvirka. Raštai, 13 t., V., 1957, 231 psl.

pasaką „Žvėrys šventieji“, padarydamas visai kitą variantą, be religinio motyvo¹⁰. Tad mums netenka kaltinti rašytojo dėl šios pasakos interpretacijos.

P. Cvirka yra ne tik iš esmės teisingai interpretavęs atskiras liaudies pasakas, bet ir mokamai vienos pasakos siužetą papildęs, įjungdamas kitų pasakų motyvus. Tokiu būdu komponuotos pasakos tapo įdomios ir spalvingos, rodančios, kad rašytojas gerai pažįsta tautosaką. Pvz., „Kvailutei ir laumei“ P. Cvirka panaudojo liaudies pasakas — „Berniukas ir laumės“¹¹ ir „Trys seserys gelbsti raganos pavogtą broliuką“¹². Pirmosios siužetas panaudotas pasakos pradžia: žvejojantį Bebenčiuką pagauna laumė ir nusi-neša, o antrosios siužetas tęsia veiksma toliau — trys seserys paeiliui eina gelbėti broliuko, ir tai pavyksta tik geros širdies, paslaugiai mergaitei — kvailutei. Kad pasaka būtų dar įspūdingesnė, P. Cvirka įvedė stebuklingus daiktus: lieptas atsistojo stačias, duonos kepalai virto kalnais ir t. t. Analogiškų motyvų mūsų tautosakoj apstu: šepetys virsta nepereinamais miškais, botagas — upe, skepetaitė ar druskos rankovaitė — mariomis, kamuolys — kalnais ir pan. Taip kūrybiškai sukombinuota „Kvailutė ir laumė“ tapo viena pačių gražiausių P. Cvirkos pasakų, ne veltui „Nemuno šalies pasakose“ įdėta pačia pirmąja. Panašiai yra komponuota pasaka „Senis su geležiniu nykščiu“, kuriai panaudota J. Basanavičiaus pasaka „Ape senis su dratine barzda“¹³ ir „Kas mok' geriaus meluot“¹⁴, taip pat „Kaip mėnulis žvaigždei lenkėsi“, kur randam supintus pasakų „Kaip mėnesis žvaigždei klonojos“¹⁵ ir „Lekiašis laivas“¹⁶ motyvus.

Literatūrinė ir liaudies pasaka skiriasi ir pačiu pasakojimu. Kiekvienas pasakotojas turi savo individualų stilių. P. Cvirka, literatūriškai redaguodamas liaudies pasakas, nerodo polinkio į tradicinį apeigingumą. Liaudies pasakoms yra būdingas trejinimas: herojui reikia atlikti tris darbus, nugalėti tris slibinus, išvaduoti tris karalaites, tris naktis kur nors išverti, tris kart išvengti pavojaus ir t. t. P. Cvirka linkęs pasakos veiksmą dinaminti ir dėl to ne visada to tradicinio trejinimo paiso. Pvz., tautosakiniame šaltinyje „Apie ežį ir ponų dukteris“ ežio gyvuliai užpuola tris ponus, ežys joja pas tris nuotakas, o P. Cvirkos pasakoje — užpuola du ponus, joja pas dvi nuotakas. Tačiau ne visada P. Cvirka ir abejingas apeigingumui: kur trejinimas turi gražias, įdomias variacijas, ten rašytojas jo laikosi („Apie Darbymetį“ ir kt.).

P. Cvirkai būdingas išplėstas poetizuotas situacijos aprašymas, pvz., pasakoje „Saulė, mėnulis ir vėjas“. Palyginę šį perdirbinį su liaudiškuoju atitikmeniu, matome, kad P. Cvirka pasakoja kur kas gražiau, vaizdingiau. Pvz., pradžios situacija tautosakiniame šaltinyje tokia:

Saulė, mėnuo bei vėjas ėjo kartą pasivaikštinėti¹⁷.

¹⁰ P. Cvirka. Raštai, 13 t., 230 psl.

¹¹ Tautosakos darbai, 4 t., Nr. 296.

¹² Ten pat, Nr. 493.

¹³ J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios, 3 d., Nr. 30.

¹⁴ Ten pat, 1 d., Nr. 15.

¹⁵ Ten pat, 1 d., Nr. 119.

¹⁶ Ten pat, 1 d., Nr. 41.

¹⁷ Tautosakos darbai, 3 t., 59 psl.

O P. Cvirkos pasakoje:

Išėjo kartą mėnulis, vėjas ir saulė pasivaikščioti po pasaulį. Kur saulė eina — pumpurai skleidžias, kur mėnulis eina — auksu spindi bangužėlės. Kur vėjas eina — siūbuoja javas, gaudžia girios¹⁸.

Liaudies pasaka dažnai nesirūpina, kad veiksmas vyktų nuosekliai, kad mintys sietųsi priešastingai. Literatūriniam pasakojimui tai yra būtina. Šią savybę turi literatūrinis pasakos perdirbinys. Štai pasakos „Senis su geležiniu nykščiu“ jauniausiojo brolio melas. Liaudies pasakoje jis toks:

Mano tėvs pupas sėjo, tos iki debesų užago. Burs užlipo viena pupa iki debesų; tai jam pakirto apačo pupas ir jis negalėjo žemy' nulipti¹⁹ ir t. t.

P. Cvirka tą patį melą papasakoja šitaip:

Pernai, sulaukę gražios žiemos, ežere su tėvu pasėjome pupas. Viena pupa augo augo ir išaugo iki pat dangaus. Siunčia mane tėvas į dangų druskos nupirkti. Įsikabinau į pupą ir lipu. Pradėjau lipti vakare, o dangų prilipau tos pačios dienos rytą. Nusipirkęs druskos, leidausi atgal. Tik, kur buvęs nebuvęs, išsoko iš tvarto ožys ir perkando pupos kamieną²⁰ ir t. t.

Autoriaus perduodamas melas — stilizuotas, savaip įdomiai papildytas, pasakojama nuosekliai. Šaltinyje lipimas į dangų nemotyvuotas, perdirbinyje herojus lipa, tėvo lieptas druskos pirkti. Šaltinyje taip pat nemotyvuotas ir pupos pakirtimas, nepasakyta, kas ir dėl ko taip padarė, o P. Cvirkos pasakoje — pupą pakando ožys.

Naudodamas ir perdirbdamas liaudies pasakas, P. Cvirka vis evoliucionavo. Ankstyvuosiuose rinkinėliuose rašytojas perpasakoja liaudies pasakas, šiek tiek pasakojimą ištesdamas ir tuo susilpnindamas veiksmo dinamiškumą bei prasilenkdamas su liaudies pasakoms būdinga savybe — žodžio taupumu, glaustumu. Dėdamas jas į „Nemuno šalies pasakų“ rinkinį, autorius ištesčius aprašymus trumpino ir dėl to daug sakinių išbraukinėjo. Tai rodo, kad tada P. Cvirka geriau įgudo valdyti liaudies pasakos formą.

Spaudai raštus P. Cvirka rengė stropiai. Tą rodo ne tik pasakų perredagavimas, bet ir rankraščiai bei mašinraščiai. Nors, apskritai, P. Cvirkos rankraščiai gana švarūs, tačiau maža juose puslapių, kur nebūtų jokio užbraukimo, jokios pataisos. Daugiausia taisytas jų stilius: kai kur nubraukti epitetai, paaiškinamieji šalutiniai sakiniai, kurie autoriui atrodė nebūtini. Iš pataisų matyti, kaip P. Cvirka siekė išraiškos tikslumo, konkretumo, vaizdumo. Pvz., *nupirkęs akmenis* („Gudrusis Romas“) pataisyta *atitempęs į pragarą akmenis*; vietoj *ragauti aukso obuolius* — *raškyti kvapniuosius obuolius* („Aukso obelis“); vietoj *sako Onytė* — *skundžiasi Onytė*; *įsilindo palovėn* — *palindo palovėn* („Lokio šlaunis“) ir t. t.

Apibendrinami galime pasakyti, kad P. Cvirka, naudodamas liaudies pasakas, vis labiau įsijautė į savitą šio žanro formą, vis kūrybiškiau jas perteikdavo (siužetus papildė kitų pasakų motyvais, iš kelių komponavo vieną). Dar vėliau P. Cvirka rado būdą liaudies pasaką suaktualinti, suteikdamas jai naują idėjinį turinį.

¹⁸ P. Cvirka. Raštai, 5 t., 122 psl.

¹⁹ J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios, 1 d., 34 psl.

²⁰ P. Cvirka. Raštai, 5 t., 76 psl.

Originalios pasakos

Beveik kiekvienoje P. Cvirkos pasakų knygelėje, šalia redaguotų liaudies pasakų, randame originalių, rašytų, naudojant liaudies pasakų motyvus. Išimtį sudaro rinkinys „Pasaka pasaką veja“, kuriame sudėtos tik liaudies pasakos.

Prie originaliųjų priskirtinos tos pasakos, kurių siužetai neturi atitikmens tautosakoje ir kurios formos savybėmis atrodo labiau panašios į individualius, o ne į tautosakinius kūrinius. Tokiu būdu, originaliomis pasakomis iš „Nemuno šalies pasakų“ rinkinio laikytinos šios: „Lapė karalienė“, „Kiškelių krikštynos“, „Lapės gudrumėliai“, „Nenuorama jautis“, „Apie gaidį Giedorių-Kakarykorių ir jo vaikus“, „Kiaulaitė karalaitė“, „Kaip genys eglę kirto“, „Kaip asilas teisėju pasidarė“, „Strakalas ir Makalas“, „Stebuklingas šaltinis“, „Sidabrinė kulka“, „Skalbėja ir grafas“. Taip pat originaliais kūrinių laikytina „Juodoji tetulė“ ir „Pono pažadai“. Jos turi liaudies pasakos siužeto pagrindą, bet savo interpretacija nuo anų skiriasi.

Pasakos apie gyvulius ir paukščius. Pasakų apie gyvulius randame beveik visuose P. Cvirkos šio žanro rinkiniuose. Originaliųjų pasakų tarpe jos dominuoja. Daugiausia jų yra knygelėse, išėjusiose buržuaziniiais metais. Savo turiniu jos yra artimos liaudies pasakoms apie gyvulius ir yra parašytos artima liaudies pasakai forma.

Ne iš karto ir ne lengvai jaunam autoriui pavyko išmokti specifinio liaudies pasakos pasakojimo, savito fabulos vystymo būdo. Pirmuosiuose bandymuose žymus pasakojimo literatūriškumas, nepakankamai gerai valdoma specifinė meninė žanro forma. Vėlesnėse pasakose meistriškumas palaipsniui augo. Pasakas apie gyvulius P. Cvirka rašė beveik per visą kūrybos laiką, tokiu būdu, jų meninės išraiškos evoliuciją pasekti nesunku.

Norint suvokti literatūrinės pasakos ryšį su tautosaka, kreiptinas dėmesys ne tik į idėjinį pasakos turinį, bet ir į jos veikėjus, komponavimą bei į patį perdavimo būdą.

P. Cvirkos pasakas, kaip matėme, savo idėjiniu turiniu neprasilenkia su liaudies kūrybos tendencijomis. Dauguma jų veikėjų liaudies pasakose turi savo prototipus. Čia sutinkame ir simpatyngai gudrų kiškelį, ir lapę—gudruolę, tačiau neretai paikai apsigauančią, ir neraliuotą gobšų vilką, ir sumanius paukštelių, kurie savo savybėmis nė kiek nesiskiria nuo tautosakinių giminaičių.

Tarp veikėjų randame ir naminių gyvulių: gaidį giedorių, kiaulaitę, nenuoramą jautį. Jų interpretacija skiriasi nuo jų įprastinio vaizdavimo liaudies pasakoje, kurioje naminius gyvulius mėgstama pagerbti: jie savo pranašumu toli prašoka miškinius, nors už save daug stipresnius. Pavyzdžiu gali būti liaudies pasaka apie seną arklį, sugebėjusį girios žvėris įtikinti savo nepaprastu stiprumu ir po to ramiai gyventi²¹. P. Cvirkos pasakos jautis („Nenuorama jautis“), pabėgęs nuo žmogaus į girią, savo smarkavimu visiems įsipyksta: lakštingalai išmeta iš medžio lizdelį, bitei medaus korius suspardo, žodžiu, jokios išminties ir gudrybės neparodo. Lakštingala,

²¹ J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios, 1 d., Nr. 3.

varlė ir bitė paskelbia nenuoramai karą ir jį laimi. Tokia interpretacija skiriasi nuo tautosakinio naminių gyvulių vaizdavimo. Su tautosakiniais personažais neturi ryšio nei gaidys („Apie gaidį Giedorių-Kakarykorių ir jo vaikus“), nei kiaulaitė („Kiaulaitė karalaitė“).

Nors buvo šiek tiek išimčių, dauguma P. Cvirkos pasakų veikėjų yra glaudžiai susiję su savo tautosakiniais prototipais: panašūs į juos personažai yra tipiškai daugelio liaudies gyvulinių pasakų veikėjai. Teigiamas herojus P. Cvirkos pasakose yra smulkus ir gudrus, kovoje nurungiąs daug stipresnį ir pajėgesnį konkurentą. Panašių tendencijų turi ir liaudies pasaka.

Sekdamas liaudies pasakų pavyzdžiu, P. Cvirka stengėsi savo pasakas komponuoti. Iš pradžių jam nepavyko pasiekti liaudies pasakai būdingo glaustumo, konkretumo, dinamiškumo, tikslumo. Tai pailiustruoti galime viena iš pačių anksčiausiai sukurtų jo pasakų — „Lape karaliene“. Jos veikėjai — kiškis ir lapė. Kiškis, lapei apgaule išviliojus ir suėdus jo vaikus, atsitiktinai randa būdą, kaip atkeršyti apgavikei. Jis jai įkalba vainikuotis karaliene. Tos garbės lapė galinti visų miško žvėrių akivaizdoje nusipelninti, pademonstruodama savo narsumą — nebijodama žmogaus. Bet, besistengdama įvykdyti kiškio pasiūlymą, apgavikė pakliūva į žmogaus rankas.

Sios pasakos veikėjų ir pagrindinės minties sąsaja su tautosaka abejonių nekelia. Panašiai kiškis interpretuojamas ir liaudies pasakose. Jis yra skriaudžiamas, visų bijo, tačiau į vargą puolęs, neretai parodo gudrumo ir išsigelbsti. Pvz., vienoje liaudies pasakoje sugautas kiškis žada pašokti, prašo atkelti vartus, tada jis gražiausiai pašoksiąs, bet, vartus atkėlus, pabėga. P. Cvirkos pasakoje jis savo gudrumu artimas tautosakiniam, tačiau skiriasi nuo jo savo veikimo motyvais. Liaudies pasakoms nėra būdinga imti išeities tašku veikėjo jausmus, o čia akstinas intrigai užsimegztį yra nukriausto kiškėlio noras atkeršyti. Taip pat tautosakinio pagrindo neturi ir keršto plano parengimas, detalus jo apsvarstymas.

P. Cvirkos pasakos lapė turi bruožų, kurie ją sieja su analogišku pavelslu liaudies pasakose. Ten lapė dažniausiai pasižymi gudrumu, suktumu, tačiau yra atvejų, kai ši gudruolė apsigaua. Pvz., vienoje jų pasakojama, kaip lapė, pabėgusi nuo šunų, klausinėja savo kūno dalių, kaip kuri padėjo jai išvengti pavojaus. Išgirdusi, kad uodega nepadėjo, o tik kliudė, iškiša ją iš urvo šunims. Tie, nutvėrę už uodegos, ištraukia ir pačią lapę²². Lapės noras būti karaliene taip pat nėra neįtikinantis — pasakose minima ir žvėrių karalius, ir paukščių karalius, ir kitokie karaliai.

Pasakos kompozicija nėra būdinga liaudies gyvulinėms pasakoms, kuriose veikėjų grupė, dažniausiai, didėja palaipsniui, renkasi būrin po vieną ir bendrai veikia. Čia visų įvykių iniciatorium ir dirigentu yra kiškėlis. Pasakojimas neturi tautosakinės specifikos. Intrigą ir dinaminę veiksmą silpnina kompozicijos padrikumas, įterptos charakteristikos, situacijų aprašymai, ilgi monologai. P. Cvirka šią pasaką, dėdamas į „Nemuno šalies pasakas“, žymiai sutrumpino, išmesdamas daug ištėtų aprašymų.

²² J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios, 2 d., Nr. 194.

Išvada tokia: su folkloru pasaką „Lapė karalienė“ sieja tipiškai veikėjai ir pagrindinė mintis. Lapės žuvimas ir nuskriausto kiškėlio laimėjimas P. Cvirkos pasakoje atitinka liaudies pasakų tendencijas, kur visada laimi teisybė, skriauda susilaukia pelnytos bausmės, gudrumas nurungia fizinę jėgą.

Panašų ryšį su tautosaka turi pasakos „Kiškėlių krikštynos“ ir „Lapės gudrumėliai“.

Iš vėliau kurtų pasakų matome, kad rašytojas vis geriau įgudo jas komponuoti, kūrybiškai naudodamasis specifinėmis meninėmis liaudies pasakų išraiškos priemonėmis. Sustiprėjusį P. Cvirkos meistriškumą rodo gyvulinė pasaka „Kaip genys lazda kirto“, pirmą kartą spausdinta rinkinyje „Kupriukas muzikantas“. Šioje labai nuotaikingoje pasakoje vyriausias veikėjas, impulsuojąs pasakos veiksmo užuomazgą, yra genys. Jis, atsitūpęs į eglės viršūnę, supasi ir dainuoja:

Aš tuojau šią eglę kirsiu, o nukirtęs lazda dirbsiu, su ta lazda kai jau duosiu, tai iš karto ir priplosiu.

Genio daina išgąsdina žvėris. Pirmiausia apima siaubas kiškį. Šis bėgdamas sutinka vilką ir abu bėga kartu. Prie jų prisideda lapė, šernas, lokys. Visi nutaria „verčiau mirti, bet neduoti eglės kirsti“. Patys, „stipriai laikydami“, eglę nulaužia ir šį nuopelną priskiria geniui.

Pasakos kompozicija paremta susitikimu. Ji turi tipingą gyvulinių pasakų kompozicijos schemą, pagal kurią veikėjai renkasi būrin po vieną, kartu veikia, o atomazgoj išsiskirsto. Liaudies pasakose toks komponavimas susijęs su žodinių formulių pakartojimu — susitikę žvėrys nusako reikalą, paprastai, tais pat sakiniais. P. Cvirkos pasakoje tokio mechaniško dialogų pakartojimo nėra. Žvėrių pokalbiai turi gražias, įdomias, spalvingas variacijas. Štai pora jų pavyzdžių.

Dialogas su šernu:

— Kur taip dulkat lyg aprieti? Į krikštynas gal kas kvietė? Baisiai mėgstu gilių aly, linksma man dainuot už stalo.

— O šerneli, ne, ne, nei Ne krikštynos mums parūpo: genys eglę žada kirsti, iš tos eglės lazda dirbti, su ta lazda kad jau pilsiąs, — visos kudlos mūs nusvilsią. Bėgam visi į tarybą padaryti nutarimo. Gal genys mūs pasigailės, gal dar pyktis jo atvės.

O štai dialogas su lokiu:

— Kur, kaimynai, lapatojat? Štai matau artoją šerną ir kiškėlį, mūsų tarną... ir laputę mūsų brangią, kuri vis šunų privengia. Kur taip skubat, kas jus varo, gal jau ruošiatės į karą?

— Oi, loky, kad tu žinotum, tai niekų mums čia nelotum. Baisią pirtį mums ten ruošia, tuoj visus susuks lyg tošį: genys eglę žada kirsti, iš tos eglės lazda dirbti. Su ta lazda kai jau pilsiąs, net pakaušiai mūs suskilsią²³.

P. Cvirka dialogus meistriškai individualizuoja, kiekvieno žvėries kalboj atsispindi jo polinkiai, charakteris: šernas svajoja apie giles, laputė mėgsta vištieną ir bijo šunų, lokio klausime tartum girdėti jo paties neran-

²³ P. Cvirka. Raštai, 5 t., 105 psl.

gi eiseną — lapatavimas. Dialogai parašyti pusiau eilėmis, juose aiškiai jaučiamas muzikinis momentas.

Šioje pasakoje labai puikiai perduota liaudies pasakų nuotaika. Genys, gudrumu įvareš žvėrimis daug baimės, neprasilenkia su panašiais gudrių paukštelių paveikslais liaudies pasakose. O gudrūs paukšteliai tautosakoj dažnai sutinkami. Vienoj populiariausių mūsų pasakų pasakojama, kaip, renkant paukščių karalių, mažas paukštelis nutupia ant erelio nugaros. Ta gudrybė jam padeda pasiskelbti karalium.

P. Cvirka sugebėjo gyvulinės pasakos formą panaudoti politinei satyrai. Rinkinyje „Sidabrinė kulka“ jis išspausdino pasaką „Kaip asilas teisėju pasidarė“, kuri kaip ir visi tos knygos kūriniai yra antifašistinio pobūdžio. Iš pradžių matome asilą, keliaujantį į Hitlerio šalį, „kur pats jos valdovas gyvulius globoja, vietoje asilų ir arklių ant žmonių joja“²⁴. Prie jo po vieną prisideda arklys, ožka, šuo, katinas ir musė. Veikėjai Hitlerio šalyje išsiskirsto. Sutartu laiku jie vėl susitinka ir pasakojasi savo pergyvenimus. Tais pasipasakojimais ir apibūdinama hitlerinė Vokietija, kuri vaizduojama satyriškai, kaip šalis, kur nei žmonėms, nei gyvuliams neįmanoma gyventi. Mokamai panaudota taikli realistinė detalė vaizdą konkretizuoja. Tik vienas asilas tebuvo patenkintas: jį, kaip geros veislės ir gryno kraujo atstovą, paskyrė teisėju, kur dirbti nesunku — „tik „heil“ suriksi, kanopa per dieną keliolika apspardai, dantis išdaužai...“²⁵ Visi kiti, be galo suvargę, džiaugėsi, iš Hitlerio šalies pasprukę.

Ši pasaka turi tokią kompozicinę schemą kaip ir dauguma liaudies gyvulinių pasakų: veikėjų skaičius palaipsniui didėja, bendrai veikia ir išsiskirsto. Pasakojimui būdingas glaustumas, konkretumas, dinamiškumas. Tiek pagrindine mintimi, tiek veikėjais, tiek pačiu pasakojimu „Kaip asilas teisėju pasidarė“ tvirtai remiasi pasakojamąja liaudies tradicija. Ši pasaka rodo, kaip P. Cvirka, meistriškai valdydamas savitą meninę pasakos formą, gebėjo sukurti labai aktualius, reikšmingus ir tikrai meniškus kūrinius.

Kalbant apie pasaką „Kaip asilas teisėju pasidarė“, įdomu pažymėti faktą, kad vokiečių okupuotoje Lietuvoje buvo paplitęs tokio pat turinio anekdotas. Natūraliai kyla klausimai: gal P. Cvirka teko jį nugirsti ir panaudoti? gal taikli P. Cvirkos satyra sugebėjo pereiti užminuotas užtvaras ir pasklisti Lietuvoje? gal abu variantai atsirado lygiagrečiai, vienas kito neinspiruodami? Trečioji galimybė atrodo nepatikimiausia. Pirmieji spėjimai gali turėti pagrindo abu. Labiau įtikėtina būtų liaudinės siužeto kilmės galimybė. Šios sąmojingos taiklios satyros egzistavimas dvejopa forma — anekdotas ir literatūrinės pasakos — rodo jos nepaprastą populiarumą plačiose masėse, išreiškusiose pašaipiname pasakojime savo neapykantą priešui.

Stebuklinės pasakos. Siekdamas pasakų turinį suaktualinti, panaudoti savo meto visuomeninio gyvenimo poreikiams, P. Cvirka perėjo nuo pasakų apie gyvulius prie pasakų apie žmones. Stebuklinės, buitinės pasakos žymiai praplečia vaizdavimo galimybes.

²⁴ P. Cvirka. Raštai, 5 t., 145 psl.

²⁵ Ten pat, 149 psl.

Viena iš pačių gražiausių, populiariausių ir Didžiojo Tėvynės karo metu aktualiausių savo idėjiniu turiniu yra pasaka „Sidabrinė kulka“. Alegorinė jos mintis lengvai suvokiama — kiekvienas skaitytojas savaime analogina Džiugą, gyvenusį „krašte, kur nebuvo jokių ponų, kunigų nei bajorų“ su tarybiniu piliečiu, o „vokietį atėjūną — velnio tįjūną“²⁶ su vokiečiu fašistu. Šioje pasakoje visas autoriaus dėmesys sukonzentruotas į idėjinį momentą. Iš pradžių Džiugas parodytas kaip taikus pilietis, kantriai vykdamas atėjūno reikalavimus. Tik visko netekęs, Džiugas pasiryžta keršyti. Jo kantiškumu ir taikingumu vaizdžiai parodoma, kad, vokiečiu pavergtas, net ir nuolankiausias žmogus gyventi negali, kad su atėjūnu galima tik viena kalba — kova. Todėl, nepaprastų padėjėjų padedamas, Džiugas visus vokiečius išnaikina.

Pasaka „Sidabrinė kulka“ parašyta aktualia tema, yra tikrai idėjiška ir meniška, sugestyvi. Ją kurdamas, autorius naudojo liaudies pasakų motyvus. Pats Džiugo vardas yra legendinis, randamas senuose lietuvių padavimuose. Džiugo priešas vokietukas lyginamas su velniuku, ir prieš jį panaudojama įprastinė „kovos su velniais“ priemonė — sidabrinė kulka. Tokiam lyginimui antivokiški lietuvių liaudies pasakų motyvai duoda pakankamo pagrindo. Velnio ir vokiečio tapatumą pabrėžiančių charakteringų pavyzdžių duoda J. Basanavičius „Lietuviškose pasakose“: „Velnius visada pasirodo žmogui vokiečio pavidale“ arba štai vėl: „Girios arba šilo velnius vadina „šilo vokiečiais“ arba „šilniais“ ir „bukiais“²⁷. Iš sidabro daryta kulka mūsų tautosakoje nėra populiari, pasakose medžiotojai velnius, paprastai, nušauna sidabrine saga. Nebūdingas lietuvių liaudies pasakoms ir kulkos grįžimas.

Nors „Sidabrinė kulka“ priskirtina prie stebuklinių pasakų, tačiau tiek jos turinys, tiek forma turi svetimų šios rūšies pasakoms bruožų. Ji jungia liaudies stebuklinės pasakos ir sakmės elementus. Stebuklinga pagalba, nepaprastų galių daiktai, kompozicija jungia ją su liaudies stebuklinėm pasakom, o vokiečiu-velniuko nušovimas sidabru primena sakmes. Pasakojime buitinis, realistinis elementas stebuklingąjį nusveria. Idėjiniame turinyje alegoriškai atsispindi konkretus istorinis momentas, o pasakojime labiau išryškintos buitinio gyvenimo detalės negu fantastiniai įvykiai. Svarbiausias veikėjas Džiugas nėra karališkos kilmės herojus, savo žygdarbiais karalystės nelaimi ir karalium netampa. Jis — ramus ūkininkas, norįs niekieno nekliudomas ir niekieno neskriaudžiamas gyventi. Ligi šiol jis niekam nevergavo — gyveno krašte, kur nebuvo jokių ponų nei bajorų. Pasakos pradžioje poetizuojamas Džiugo savarankiškumas. Jo priešas — ne stebuklinių pasakų slibinas, ne piktas raganius, o vokietukas atėjūnas ir pavergėjas.

Didesnė pusė pasakos skirta pavaizduoti nežmoniškam vokiečiu elgesiui, mažesnė — stebuklinei pagalbai ir herojiškiems Džiugo žygiams. Pirmoji pusė papasakota detaliai, išbaigta, antroji — paskubomis, net kai kuriuos epizodus (pvz., susitikimą su gerąja laume) praleidžiant. Autorius

²⁶ P. Cvirka. Raštai, 5 t., 52 psl.

²⁷ J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos, 1 d., Shenandoah, 1898, 2 sk., Nr. 21 ir 23.

konstatuoja tik patį faktą: „O tą siūlų kamuolėlį Džiugui buvo geroji laumė nepastebimai į kišenę įdėjusi“²⁸. Neišryškintas ir Džiugo kovos su vokietais heroizmas. Sidabrinę kulką Džiugas laido nematomas ir saugus. Skaitytojas nepergyvena dėl to, kad jo žygis yra labai rizikingas ir gali nepasisekti, kaip tai būna analogiškuose liaudies pasakų epizoduose. Stebuklinė liaudies pasaka, paprastai, su ypatingu atsidėjimu ir dideliu efektingumu vaizduoja herojaus kovos scenas. Autorius taip pat nesilaiko tradicinių stebuklinės pasakos pradžios ir pabaigos formulių. Skaitytojas pradžioje nėra nukeliamas į senus laikus ir tolimus, nežinomus kraštus, o gale negrąžinamas iš fantastikos į realybę. Nenuitolindamas pasakos nuo tikrovės, labiau išryškindamas jos buitinę pusę, autorius padarė ją aktuali, kovinga, agituoja. Tai, kad stebuklinėje pasakoje dominuoja realistiniai elementai, nesilaikoma tradicinio jos pasakojimo apeigingumo, rodo paties autoriaus polinkį į realią buitį, o ne į fantastiką. P. Cvirka — realistas ir, sekdamas stebuklinę pasaką, realisto bruožų nepraranda.

Antra stebuklinė rinkinio „Sidabrinė kulka“ pasaka „Stebuklingasis šaltinis“ taip pat yra antivokiško ir agitacinio pobūdžio. „Nemuno šalies pasakose“ ji perredaguota. Pirmos redakcijos vokiečių ponas pakeistas grafu, ir tokiu būdu išryškinami žmonių santykiai ne tik su vokiečiais, bet su visais ponais. Šios pasakos komponavimas ir perdavimas labai artimas atitinkamiems tautosakos kūriniams, kuriuose dažnai randama tokia kompozicinė schema: ekspozicija, paruošiamoji dalis, intrigos užuomazga, stebuklinga pagalba, atomazga. Pasibaigus vienai įvykių eigai, siužetas gali būti tęsiamas, ir toji kompozicinė schema vėl gali pasikartoti. P. Cvirkos pasakos pradžioje veikėjas pristatomas taip: „Gyveno kitados grafas, žmonių velniu vadinamas“²⁹. Tokia ekspozicija be laiko ir vietos nusakymų stebuklinėse pasakose dažna. Paruošiamojoje dalyje nusakomos būsimo veiksmo sąlygos: pas grafą ištvirti darbininkui neįmanoma — dirbti sunku, o maistas prastas. Todėl lieka tik penki darbininkai. Intrigos užuomazga: darbininkas, atsiimdamas algą, pasisako girdėjęs kituose dvaruose daugiau mokant. Ponas už per didelį girdėjimą jį apkurtina. Analogiškai motyvas pasikartoja penkis kartus: antras darbininkas netenka akių, trečias — liežuvio, ketvirtas rankų, penktas — širdies. Tautosakai tokie pasikartojimai charakteringi, tik ten linkstama apsiriboti trejetu. Intriga vyksta toliau — visi penki išėjo elgetomis ir priėjo girią. Ten rado senelį, šaltinį saugojantį. Jis pagelbsti — duoda stebuklingo vandens. Visi pasveiksta ir kartu įgyja stebuklingų galių. Pirmoji įvykių eiga čia baigiasi. Stebuklingosios galios stimuliuoja tolesnę eigą, ir schema vėl kartojasi. Išgirdęs grafas išklausinėja darbininkų, kur eję ir ką darę. Save ir savo keturis sūnus paverčia invalidais ir eina stebuklingo vandens prašyti. Iš godumo išmaukia visą šaltinį su visais dumblais ir dėl to įgyja baisių savybių.

Pirmosios ir antrosios įvykių grandies tarpusavio komponavimo pagrindą sudaro kontrasto dėsnis, dažnai sutinkamas pasakose. Panašią schemą gautume, išanalizavę P. Cvirkos redaguotą liaudies pasakos siužetą „Kup-

²⁸ P. Cvirka. Raštai, 5 t., 57 psl.

²⁹ Ten pat, 40 psl.

riukas muzikantas“. Ten taip pat priešpastatyti kontrastai, ir panašia schema vystosi įvykiai. Toks komponavimas ypač tinka alegorinei pasakai.

Šioje pasakoje realistinis elementas derinamas su stebukliniu. Pasakos turinys aiškiai remiasi socialinių santykių tikrove: veikėjai yra dviejų priešišių klasių — išnaudotojų ir išnaudojamųjų — atstovai, veiksmą impulsuoja socialinių santykių neteisingumas ir nežmoniškumas, stebuklinės pagalbos teikėjas yra socialinio teisingumo reiškėjas. Pasaka turi didelės auklėjamos prasmės: kuo nekaltėsi yra nuskriaustieji, kuo neteisingiau jie apkaltinami, tuo labiau yra aktyvinamas skaitytojo socialinio teisingumo jausmas, ugdoma neapykanta neteisybei ir skatinamas noras jai pasipriešinti.

„Nemuno šalies pasakose“ yra dar trys originalūs niekur anksčiau ne-spausdinti kūriniai: „Skalbėja ir grafas“, „Pono pažadai“ ir „Juodoji tetulė“. Šių pasakų forma tampriai siejasi su pasakojamąja liaudies kūryba. P. Cvirka, jas kurdamas, panaudojo liaudies pasakų siužetus, įliedamas į juos naują turinį. Tokiu būdu perkurtos pasakos tapo naujais, originaliais kūriniiais, turinčiais tradicinę liaudies pasakos formą ir visuomeniniu atžvilgiu aktualų turinį.

Pagrindinės pasakų „Skalbėja ir grafas“ ir „Pono pažadai“ mintys nukreiptos prieš socialinės nelygybės pagimdytą žmonių nelygybę ir neteisybę. Pasakoje „Skalbėja ir grafas“ pabrėžiamas paprastos baudžiauninkės mergaitės savarankiškumas. Mergaitė savo draugėms skalbėjoms pasisako, kad už nemylimo ir senio netekėsianti ir tai ištesi. Jai pasipiršusio ir neigiamą atsaką gavusio grafo pykčio išvengti padeda gerosios laumės.

Skalbėja, užsispyrusi, turtą niekinanti mergaitė, turi naujo, savarankiško žmogaus bruožų. Liaudies pasakose išmintingos merginos, savo gudrumu pasinaudodamos, dažniausiai tampa poniomis, o P. Cvirkos skalbėja labiau vertina jausmą, savo norą, o ne turtą, ji nori būti laisvas, savarankiškas žmogus.

Pasaka turi šio tipo liaudies pasakoms būdingą kompozicinę schemą. Grafo nugirsta skalbėjų kalba impulsuoja intrigos užuomazgą, kuri greitai vystosi ir, grafui grasinant nukirsti merginos galvą, pasiekia kulminaciją. Kritišku momentu atsiranda stebuklingos padėjėjos laumės. Darbai duodami tris kartus. Paskutinis darbas — veidrodis, rodąs praeitį ir ateitį, turi simbolinės alegorinės reikšmės. Jis ponui parodo garbingą praeitį ir labai liūdną ateitį. „Skalbėja ir grafas“ savo pasakojimu yra taip artima liaudies pasakoms, kad skaitant net atrodo, jog tai yra literatūrinė liaudies pasakos redakcija. Tai rodo didelį P. Cvirkos meistriškumą.

Kurdamas „Pono pažadus“, P. Cvirka panaudojo liaudies pasaką „Ape tinginį melagį ir jo sėbrą“³⁰, iš kurios paėmė tik sąmojingus, hiperbolėm pagrįstus melus ir juos panaudojo socialinę neteisybę demaskuojančiuose dialoguose. Bernas stengiasi gudrumu išvilioti iš pono uždirbtą algą, tačiau tai jam nepavyksta. Išvada pasakos pabaigoje išreikšta patarle: „Pono pažadai — tvarto pakratai; turto tiesa — amžinai liesa“³¹.

³⁰ J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios, 1 d., Nr. 135.

³¹ P. Cvirka. Raštai, 5 t., 158 psl.

Pasaka „Juodoji tetulė“ poetizuoja žmogaus ryšį su gimtąja žeme, žavi plastiniais vaizdais ir kompoziciniu išbaigtumu. Ją rašydamas, P. Cvirka panaudojo šturpią liaudies pasaką „Ape raganą, katra merginai galvą nukando“³². Ten mergina ėjo pas tetulę ugnies ir buvo jos praryta. P. Cvirkos pasakoje mergaitė eina prašyti, kad tetulė ją panešiotų ir nuėjusi sužino, kad tetulė ją kasdien nešioja, kad tetulė — tai juodoji žemelė.

P. Cvirkos pasakos, kurtos liaudies pasakų motyvais, yra įdomūs ir vertingi kūriniai. Matėme, kad tiek originalių pasakų kūrimas, tiek liaudies pasakų redagavimas evoliucionavo ta pačia kryptimi — vis labiau įsijaučiama į liaudies pasakos formos specifiką ir kūrybiškiau ją panaudojama. Rašytojas sugebėjo specifinėmis šio tautosakos žanro priemonėmis sukurti idėjinį ir visuomeninį atžvilgiu aktualius ir reikšmingus kūrinius. „Nemuno šalies pasakos“ yra reikšmingas indėlis į tarybinę lietuvių literatūrą iki šiol nepralenktu kūrybiniu liaudies žodžio meno naudojimu. Tai nacionalinės forma ir pažangios turiniu literatūros pavyzdys.

СКАЗКИ П. ЦВИРКИ

С. ЛИТВИНАЙТЕ

Резюме

П. Цvirka, пользуясь литовским фольклором, создал известные произведения, ценные своими идейными и художественными качествами. В отборе, редактировании и творческом использовании народных сказок отражается хорошее знание народного творчества, прогрессивное мировоззрение автора, высокое литературное мастерство, писательская индивидуальность. И создание оригинальных сказок, и редактирование народных сказок эволюционировало по одному направлению: чем дальше, тем больше писатель усвоил специфическую форму этого жанра, вникал в сущность фольклорного воспроизведения жизни. Потому «Сказки Неманского края» является значительным вкладом в литовскую литературу как до сих пор не превзойденный пример творческого использования фольклора, как произведение, национальное по форме и актуальное по содержанию.

³² J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios, 1 d., Nr. 123.